

GATUNDU FORM 4 EVALUATION EXAM

102/1

KISWAHILI

Karatasi I

Julai/Agosti 2015

MWONGOZO WA KUSAHIHISHA INSHA

USAHIHISHAJI

Karatasi hii imedhamiria kutahini uwezo wa mtahiniwa wa kuwasiliana na msomaji na kuwasilisha ujumbe kimaandishi. Mawasiliano haya yatategemea ukwasi wa lugha ya mwanafunzi, kwa mfano, kutunga sentensi sahihi, zenye utiririko mzuri kimawazo, lugha ya kuvutia na yenye mawazo asilia, ubunifu mwingi, na hati nadhifu; Kutegemea maagizo ya swali lenyewe na umahiri wa lugha, ni lazima kutilia mkazo mtindo, mada na uwezo wa mtahini kufuata maagizo vilivyo.

Mtahini lazima asome insha yote ili aweze kukadiria viwango mbalimbali vilivyopendekezwa, yaani A, B, C and D kutegemea mahali popote pale pafaapo, kuikadiria insha ya mtahiniwa.

KIWANGO CHA D

Maki 01-05

1. Insha ya aina hii haieleweki kwa vyovyote ama uwezo wa mtahiniwa wa kutumia lugha ni hafifu sana, hivi kwamba mtahini lazima afikirie kile anachojaribu kuandika.
2. Mtahiniwa hana uwezo wa kutumia maneno ya Kiswahili kwa njia inayofaa
3. Lugha imevurugika, uakifishaji usiofaa na insha ina makosa ya kila aina ya kisarufi, kimaendelezo, mtindo mbovu, n.k

VIWANGO TOFAUTI VYA D

D- (KIWANGO CHA CHINI)

Maki 01-02

Insha haina mpangilio maalum na haieleweki kwa vyovyote vile. Kama vile kunakili maswali au kujitungia swali na kulijibu.

D (WASTANI)

Maki 03

Utiririko wa mawazo haupo, na insha haieleweki. Makosa ni mengi.

D+ (KIWANGO CHA JUU)

Maki 04-05

Ingawa insha hii ina lugha dhaifu ya Kiswahili na makosa mengi ya kila aina, unaweza kutambua kile ambacho anajaribu kuwasilisha.

KIWANGO CHA C

Maki 06-10

Kiwango hiki kina makosa yafuatayo:

1. Mtahiniwa anaweza kuwasilisha mawazo yake lakini kwa kiwango kisichoeleweka kikamilifu
2. Hana uhakika wa matumizi ya lugha.
3. Mada huwa haikukuzwa au kuendelezwa kikamilifu
4. Mtahiniwa anaweza kupotoka hapa na pale.
5. Kujirudiarudia ni dhahiri

6. Mpangilio wake wa kazi ni hafifu na hauna mtiririko.
7. Hana matumizi mazuri ya lugha.
8. Mtahiniwa ana athari za lugha ya kwanza.

VIWANGO VYA C-

Kiwango cha chini

Maki 06-07

1. Mtahiniwa ana shida ya kuwasilisha mawazo yake
2. Hana msamiati ufaao wala muundo wa sentensi ufaao.
3. Ana makosa mengi ya msamiati, hijai na matumizi mabaya ya sarufi.

C(WASTANI)

Maki 08

1. Mtahiniwa anawasilisha ujumbe vizuri lakini kwa njia hafifu
2. Hufanya makosa mengi ya sarufi
3. Hana ubunifu wa kutosha
4. Katika sentensi ndefu uakifishaji wake ni mmbaya
5. Ana makosa kadha ya hijai na msamiati

C+ (KIWANGO CHA JUU)

Maki 09-10

1. Mtahiniwa anawasilisha ujumbe vizuri lakini kwa njia isiyo na mvuto sana
2. Dhana tofauti hazijitokezi kikamilifu
3. Hutumia misemo, methali, tashbihi, tanakali za sauti n.k kwa njia isiyofaa.
4. Utiririko wa mawazo bado haujitokezi wazi
5. Kuna makosa machache ya sarufi na hijai.

KIWANGO CHA B

Maki 11-15

1. Katika kiwango hiki, mtahiniwa anaonyesha kuimudu lugha vilivyo.
2. Mtahiniwa hudhihirisha kwamba anaweza kutumia lugha kwa urahisi katika kujieleza
3. Hutumia miundo tofauti ya sentensi vizuri.
4. Mtahiniwa ana uwezo wa kutumia lugha kwa ufasaha kama vile kuandika sentensi kwa njia tofauti na zikaleta maana sawa.
5. Mada huwa imekuzwa na kuendelezwa kikamilifu.

VIWANGO TOFAUTI VYA B

B- (kiwango cha chini)

Maki 11-12

1. Mtahiniwa huwasilisha ujumbe wake kwa kuonyesha hoja tofauti tofauti
2. Kuna utiririko mzuri wa mawazo
3. Ana uwezo wa kutumia miundo tofauti ya sentensi
4. Makosa machache yanaweza kutokea hapa na pale.

B (wastani)

Maki 13

1. Mtahiniwa anadhihirisha hali ya kuimudu lugha
2. Anawasilisha ujumbe wake waziwazi kwa mawazo yanayodhihirika
3. Matumizi ya lugha ya mnato huweza kudhihirika

4. Anatomia mifano michache ya msamiati mwafaka
5. Matumizi ya tamathali za semi yanaanza kudhihirika.
6. Makosa ni machache hapa na pale.

B+ (KIWANGO CHA JUU)

Maki 14-15

1. Mawazo ya mtahiniwa yanadhihirika
2. Mtahiniwa anawasilisha ujumbe wake kwa njia inayovutia na kwa urahisi
3. Kuna makosa ya hapa na pale ambayo mtahiniwa hakudhamiria kuyafanya
4. Uteuzi wake wa msamiati ni mzuri
5. Sarufi yake ni nzuri
6. Uakifishaji wake ni mzuri

KIWANGO CHA A

Maki 16-20

1. Mtahiniwa anadhihirisha ujuzi wa lugha yenye mnato. Ana ubunifu na mawazo yanayodhihirika na kutiririka
2. Ana uwezo wa kutumia tamathali za lugha ili kutoa hisia zake kwa njia iliyo bora na kwa urahisi.
3. Umbuji wake hudhihirisha ukakamavu wake kimawazo na mpangilio mzuri na hali ya kumvutia msomaji wake.

VIWANGO TOFAUTI VYA

A-(KIWANGO CHA CHINI)

MAKI 16-17

1. Mtahiniwa hudhihirisha ukomavu wa lugha. Ana utiririko mzuri wa mawazo kulingana na mada.
2. Huipamba lugha kwa kutumia tamathali za usemi
3. Huzingatia matumizi mizuri ya msamiati na sarufi
4. Makosa ya kawaida ya lugha ni machache.
5. Uakifishaji wake ni mzuri zaidi.

A (WASTANI)

Maki 18

1. Mawazo yanadhihirika zaidi
2. Makosa machache mno
3. Hutumia lugha ya mnato
4. Hutumia msamiati wa hali ya juu na unaovutia.
5. Sarufi yake nzuri.
6. Hutumia miundo tofauti tofauti ya sentensi kiufundi
7. Hujieleza kikamilifu.

A+ (KIWANGO CHA JUU)

Maki 19-20

1. Mtahiniwa huwasilisha ujumbe kulingana na mada
2. Hutiririsha mawazo yake vizuri zaidi
3. Hujieleza kikamilifu bila shida
4. Hutoa hoja zilizokomaa
5. Makosa ya kawaida ni nadra sana kupatikana
6. Msamiati wake ni wa hali ya juu.

VIWANGO TOFAUTI	MAKI
A+	19 – 20
A	18
A-	16-17
B+	14 – 15
B	13
B-	11 – 12
C+	09 – 10
C	08
C-	06 – 07
D+	04 – 05
D	03
D-	01-02

MWONGOZO WA KUSAHIHISHA

SWALI LA KWANZA

Muundo wa ripoti rasmi uzingatiwe.

- Kichwa – kiwe kwa herufi kubwa
- Utangulizi – Historia fupi ya suala linalotafitiwa itolewe ikiwa ni pamoja na kutaja wanajopo watano na muda wa kutafiti.
- Yaliyoshughulikiwa – Taratibu za kufanyia utafiti ziorodheshwe. Hizi ndizo zitafuatwa baadaye katika mwili wa insha.
- Mwili/matokeo ya uchunguzi. Haya ni masuala yaliyoshughulikiwa na jopo pamoja na utaratibu uliofuatwa katika kutafiti yale yaliyoagizwa.
- Matatizo; iwapo jopo lilikumbana na matatizo yoyote, matatizo hayo huorodheshwa chini ya kijianwani cha matatizo.
- Hitimisho: sifa za ripoti zirejelewe.
- Mapendekezo: Jopo litoe msimano wake baada ya kukamilisha utafiti.
- Jina, sahihi na cheo cha mtayarishi pamoja na tarehe ziandikwe.

Tanbihi: Mtahiniwa asipofuata sura ya ripoti rasmi, aondelewe alama 4.

Vidokezo

A. Sababu za undanganyifu

- Kukosa kujiandaa ipasavyo kabla ya mtihani.
- Uzembe wa wanafunzi katika kujiandaa masomoni.
- Baadhi ya wazazi huwa wakali sana kwa watoto wao wasiofanya vyema masomoni.
- Wazazi wengine kutaka watoto wao wajiunge na vyuo vikuu kwa njia yoyote ile.
- Ufisadi kuwa wa hali ya juu kiasi kwamba walioaminiwa kuweka siri katika mitihani kuhongwa na kutoa nakala za mitihani hiyo.
- Ni njia ya kuchumia mali kwa watu wengine kwani soko i tayari ya mitihani.
- Mashindano miongoni mwa shule
- Wakuu wengine kutaka sifa baada ya matokeo ya mitihani.
- Limekuwa kama jambo la kawaida katika baadhi ya maneo fulani.
- Teknolojia mpya – matumizi ya simu na mtandao.

B. Madhara ya undanganyifu

- Matokeo ya mitihani kwa jumla kuathiriwa vikali kwani viwango vingine vya alama huwekwa juu sana.
- Watu wengine huishia jela kwa kujihusisha na undanganyifu huu.
- Watahiniwa waliohusika kukosa matokeo ya mitihani.
- Wanafunzi wasio na hatia huathirika kwa matokeo yao ya mitihani.
- Kukosa imani kwa taasisi ya kushughulikia mitihani nchini (utunzi na usahihishaji)
- Wasiostahili kujiunga na vyuo vikuu na kuwanyima haki wanaostahili.
- Mitihani bandia kuingia sokoni kwa madai kuwa ni ya kweli.
- Matokeo mabaya baada ya kudanganya hufanya wanafunzi wengine kujitoa uhai.
- n.k

c. Jinsi ya kukabiliana na undanganyifu (suluhisho)

- Wanafunzi walenge kupata alama kulingana na uwezo wao.
- Wazazi wawe na matarajio ya matokeo ya mitihani kulingana na uwezo wa watoto wato.
- Shule zishindane kulingana na kiwango chao masomoni.
- Walimu watayarisha watahinwa vilivyo.
- Mfumo wa elimu ufanyiwe marekebisho ili usiegeme kupita mitihani pekee, bali uangazie vipawa vya wanafunzi katika nyanja zingine k.v. michezo, sanaa, nyimbo n.k.
- Wasimamizi wa shule, mitihani na walimu kwa jumla wawe macho wakati wa mitihani.
- Hatua kali zichukuliwe kwa wale watakaojihusisha na undanganyifu n.k

Tanbihi

Zingatia hoja zingine za watahiniwa

2. Katika kujibu swali hili, mtahiniwa anaweza:

- a) Kuunga mkono kauli hii
- b) Kupinga kauli hii
- c) Kuunga na kupinga kisha atoe msimamo wake.

Vidokezo.

Kuunga mkono

Changamoto za usalama.

- Magaidi wanaweza kutokea popote na kuvamia watu bila tahadhari.
- Raia kuwa na hofu wanapotekeleza majukumu yao ya kila siku.
- Watu kupoteza maisha yao uvamizi unapotokea.
- Vijana kutekwa nyara na kuingizwa katika makundi ya kigaidi.
- Vijana kuingizwa katika makundi ya kigaidi na kuzorotesha usalama zaidi.
- Watalii wa kigeni kuhofia kutalii nchini.

Changamoto za maendeleo

- Serikali kutumia kiasi kikubwa cha rasilimali kuajiri askari wa kulinda usalama.
- Maeneo yanayoaminika kuwahifadhi magaidi hawa kukosa wahudumu.
- Watu kupoteza mali wakati wa mashambulizi.
- Wawekezaji kuwa na uoga kufanya biashara nchini.

- Serikali kulazimika kuchukua hatua zenye gharama
- Kubwa kuzuia ugaidi k.v.
 - Ujenzi wa ua kwenye mipaka ya nchi jirani
 - Mafunzo ya kikosi cha walinda usalama, pamoja na mishahara yao.
 - Ununuzi wa magari ya kulinda usalama.

3. Hii ni insha ya methali

Mtahiniwa anaweza kufahamu methali kimaana na kimatunzi (si lazima) kilicho muhimu ni kisa kinachoonyesha ukweli wa methali hii.

- Mwenye kovu – Mtu aliyewahi kukumbwa na jambo fulai baya/lenye kuumiza/lenye kusababisha uchungu fulani.
- Sidhani kapoa – usichukulie kuwa amesahau jambo lile na kutulia.

Maana

Mtu aliyewahi kubumbwa na jambo lenye kutia uchungu atabaki akilikumbuka hasa kwa hasira. Atakuwa akitafuta nafasi ya kupiliza kisasi hasa ikiwa jambo lile lilisababishwa na mtu anayemjua.

Tanbihi

Kisa kionyeshe hali ya kulipiza kisasi kwa uovu aliotendewa mtu.

Mtahini akikosa kutunga kisa kitakachooana na methali, hajajibu swali.

4. Ni lazima mtahiniwa akamilishe insha yake kwa maneno haya. Sentensi yenye mdokezo iwekewe maneno ya kwanzia ili itiririke vyema.

Kisa kidhihirishe kuwa mwanafunzi alipuuza ushauri/wasia wa mwalimu na hatimaye akajutia mapuuza hayo.

GATUNDU FORM 4 EVALUATION EXAM

CHETI CHA KUHITIMU ELIMU YA SEKONDARI 2015

102/2

KISWAHILI

Karatasi 2

Julai/Agosti 2015

MWONGOZO WA KUSAHIHISHA

UFAHAMU

- a) Hugeza malighafi inayopatikana kuwa bidhaa za kutumiwa na watu. (al. 2)
- b) Masoko finyu kutokana na uwezo wa wanunuzi. (al. 2)
- c) (i) Vina uwezo wa kuwaajiri wafanyakazi wengi.
(ii) Hakuhitaji mtaji mkubwa.
(iii) Ni rahisi kujaribisha bidhaa mpya kwa kiwango kidogo cha kiwanda kidogo.
(iv) Huwa chocheo kubwa la usambazaji wa viwanda hadi maeneo ya mashambani.
(v) Watu wengi wanaweza kuanzisha viwanda hivyo.
- d) (i) Nafasi za ajira zimesambazwa.
(ii) Hutoa mweneo mzuri wa kimapato
(iii) Huboresha uwezo wa kiununuzi wa umma.
(iv) Ni msingi mkubwa wa kujitegemea kiuchumi.
- e) (i) Kuanzisha
(ii) Kazi
(iii) Hamu

Adhibu kosa la kisarufi litokeapo mara ya kwanza hadi makosa sita ($\frac{1}{2} \times 6 = 3$)

Adhibu kosa la hijai litokeapo mara ya kwanza hadi makosa sita ($\frac{1}{2} \times 6 = 3$)

Adhibu kosa la hijai hata pale amekosea jibu.

MUHTASARI

A(i) Kupitisha wakati

- (ii) Kitulizo cha moyo
- (iii) Kuendeleza hisia, kuburudisha na kuzuzua
- (iv) Kukubaliana na tajriba mbaya
- (v) Unampa fursa ya kutoa moyoni simanzi na dhiki
- (vi) Kukomaza akili
- (vii) Kuhamasisha umakinifu katika masomo mengine
- (viii) Mbinu ya kukumbuka

Maneno 35 – 40

$$7 \times 1 = 7$$

b) (i) Watoto hujipatia mbinu za werevu shuleni.

(ii) Watu wazima waliojifunza muziki kabla ya miaka 12 huwa na utumizi mzuri wa maneno magumu na msamiati.

(iii) Husaidia watoto walio na kasoro ya kuzungumza/walio na ulimi mzito wa kuzungumza.

(iv) Husaidia watu wazima walio na shida ya kigugumizi.

(v) Watoto huweza kujifunza kuelewa mila na tamaduni.

$$5 \times 1 = 5$$

Tanbihi: Mwanafunzi atuzwe jumla ya alama 3 za mtiririko kisha kukadiria sehemu zote mbili.

MATUMIZI YA LUGHA (ALAMA 40)

a) Sifa za sauti

(i) /e/ - irabu ya mbele na kati.

- Hutamkwa midomo ikiwa imetandazwa.

/n/ - Konsananti ya nazali/:/ king'ong'o.

- Sauti ya ufizi

$$(\frac{1}{2} \times 4 = 2)$$

b) (i) Kivumishi (kionyeshi)

(ii) Kiwakilishi (kionyeshi)

$$(1 \times 2)$$

c) Ha – kikanushi cha nafsi

Wa – kiambishi cha nafsi (ya tatu wingi)

Ku – kikanushi cha wakati (uliopita)

-ni- - Mtendwa

- chokozi – mzizi

-a- - kiishio

$$(\frac{1}{2} \times 6)$$

d) Watoto wamesaidiwa – kishazi huru

Watoto waliachwa mayatima – kishazi tegemezi

$$(1 \times 2)$$

e) (i) Kubwa: Masahani/majisahani yote yamepelekwa majumbani.

Udogo: Visahani/vijisahani vyote vimepelekwa vijumbani.

$$(2 \times 2)$$

f)Utawala mkubwa wa meya ulizuilika.

$$(1 \times 2)$$

f) Mwalimu aliwaahidi wazazi kuwa angewatuza watahiniwa wote ambao wangepita mtihani mwaka huo.

$$(\frac{1}{2} \times 6)$$

g) Mamake – kitondo (1)

Mbuzi – kipozi (1)

Kwa kisu – ala (1)

i) Wanafunzi waliandika barua kwa niaba ya wengine. (1)

Wanafunzi waliandika barua mmoja kwa mwingine (1)

j) Kisabuni – namna mfanano. (1)

Uwanjani – mahali (1)

k) – Kukata neno ufikapo ukingoni mwa karatasi.

- Kuungia baadhi ya maneno yaasili ya kigeni k.m idd-ul-fitri

- Kuonyesha neno linalohusisha nomino mbili k.m kidhibiti mwendo
- Kutenganisha silabi za neno
- Kuonyesha kipindi cha muda Fulani 1998 – 1999
- Kuandika tarehe 21-3-1999

l)

S						
S1			U	S2		
KN	KT			KN	KT	
	T	N		N	T	E
Ouma	alianguka	mtihani	ila	Kamau	alifuzu	vizuri

- m) na – kiunganishi (1)
na – kauli ya kutendana (1)

n) Walimu hao – kiima (1)

Kwa bidii – chagizo (1)

o) (i) Jaribu – mjarabu/mijarabu
jaribio/majaribio
kujaribu

(ii) Chuma – Uchumi

- Chumo
- Kuchuma
- Mchumi

p)

Kufanya	Kufanyiwa	Kufanyisha
La	Liwa	Lisha
fa	fiwa	fisha

(½ x 4)

q) Mazoea/kurudiarudia/kila mara (1 x 1)

4. ISIMU JAMII

- a) (i) Lugha moja kusonewa hadhi na isiyoonewa hadhi hufifia.
(ii) Sababu za kiuchumi – watu huishi mijini na kuacha lugha ya kwanza.
(iii) Lugha kuwa na idadi ndogo ya wazungumzaji.
(iv) Ndoa za mseto.
(v) Kuhamia kwingine – watu huishi na kuingiliana na kundi jingine.
(vi) Mielekeo ya watu – wanapoipendelea lugha moja na kuidharau nyingine.
(vii) Kisiasa – Lugha moja kupendelewa kuliko nyingine na viongozi. (zozote 4 x 1)

b) (i) Sajili ya bungeni

(ii) - Kuchanganya msimbo/ndimi – waziri wa Finance.

-Msamiati maalum – hoja, kifungu nambari.

-Lugha ya adabu – napenda kumkosoa

- Lugha yenye sifa za kisheria – kifungu nambari.

(4 x 1)

GATUNDU FORM 4 EVALUATION EXAM

102/3

KISWAHILI

Karatasi 3

Julai/Agosti 2015

MWONGOZO WA KUSAHIHISHA

1. a) Haya ni maneno ya Diwani III akizungumza na siki wakiwa nyumbani kwa Diwani III. Hii ni baada ya mgomo wa kufanya kazi kufanyika mjini. 4 x 1

b) Wazalendo – wanapigana na uongozi mbaya wa cheneo

Ni wanamapinduzi – wanajaribu kuleta uongozi mpya.

Ni wenye ari katika kazi yao – siki hafuti kazi yake.

Ni wenye kuaminika – siki anamwanini Diwani III anapozungumza.

Ni wenye utu – siki alijitahidi katika zahanati ya cheneo.

Zozote 4 x 2

c) Balagha
methali

(Mwanafunzi atoe mifano) zozote 2 x 2

d) Migomo ya wafanyakazi

ukosefu wa dawa

mishahara mjini

ukosefu wa mlo wenye lishe. (4 x 1)

SEHEMU B: RIWAYA

2. Haya ni maneno ya mtemi Nasaba Bora kwa nduguye Majisifu wakiwa kwa mtemi Nasaba Bora. Huu ni wakati alipotembelewa na mwalimu majisifu kwake. zozote 4 x 1

b) (i) Hakupenda watoto wake walemavu

(ii) Hakufunza kama alivyotakikana katika shule ya upili ya Nasaba Bora.

(iii) Alikuwa mlevi na mpyaro

(iv) Aliwibia mswaada wa kidagaa kimemwozea

(v) Hakuelewana na nduguye zozote 4 x 2

c) Mswaada wa Amani uliibwa na mwalimu majisifu.

- Unyakuzi wa ardhi ya Chichiri Hamadi na mwinyi Hatibu mtembezi na mtemi Nasaba Bora.

- Kuchoma makao ya mamake imani

- Kufunga Amani na Imani kizuizini bila hatia yote.

- Kuwekelea Yusufu makosa na kumuweka kizuizi.

- Kuweka kitoto nje ya kibanda cha Amani.

- Kupiga Amani kwa kufikiria ana uhusiano na Zuhura na kumwacha akiwa amezirai.

- Kutombeba Amani alipokuwa akitoka siku ya wazalendo.

Zozote 4 x 2

3. Madhubuti anachagua kujitafutia kazi yake badala ya ile babake alimtafutia.
- Imani alikunywa maji ya mto kiberenge na kuvunja mwiko uliokuwepo.
 - Amani na Imani walikaa chumba kimoja bila kufanya uzinifu wowote.
 - Amani aligawa shamba lao kwa watu wengi.
 - Imani alilea watoto walemavu wa Dora.
 - Amani na Imani walilea kitoto walichopata badala ya kukitupa kama alivyofanya mtemi Nasaba Bora.
 - Amani hakulipiza kisasi baada ya mtemi Nasaba Bora kumpiga na kumtupa
 - Amani na madhubuti walitafuta ushahidi uliofanya Yusufu achiliwe.
 - Amani alikataa kuchukua uongozi baada ya mtemi Nasaba Bora kuondoka.
 - DJ aliwasaidia Amani na Imani kupata kazi sokomoko walipoenda. Zozote 10 x 2

4. (i) Muungano

(ii) Tathlitha

Ukara

(iii) Lina mishororo mitatu kila ubeti

Lina ukwapi na utao

Vina vya kati vinabadilika na mwisho havibadiliki

Mizani kumi na sita kila mshororo

Halina kibwagizo.

(iv) Tuweke nyoyo zetu zikiwa nzuri bila kulalamika

Tutakayo yanyooke bila ugomvi

Yale tunayotenda yatuletee mafanikio

(v) Inkisari – Choyo, hakie

Mazida – tuelekezane

Tabdila – machukiyo hunuko

Kuboronga sarufi – ilete mema mavuno

(vi) Usonono – kuhuzunisha

Msagurano – kuzozana

5. Ulumbi – uhodari wa kuzungumza au kuiga mazungumzo kwa usanii
na uhodari mkubwa.

Soga – Ni utanzu mdogo wa fasihi simulizi unaotumiwa kwa ajili ya kuchekecha, kukejeli au kuumba au kufanya dhahaka ili kupitisha wakati.

b) Hukejeli matendo Fulani ya binadamu kama vile uovu.

Huburudisha wasikilizaji

Huelimisha jamii

Huelekeza wanajamii

Huonyesha utani ulioko baina ya wanajamii

zozote 4 x 2

c) -Huwa na ujuzi wa kina wa utamaduni husika

- huwa na tajriba ndefu ya maisha

- Huwa na ufundi wa kutumia tamathali za usemi

- Huvalia malemba ili kuvutia hadhira

- Anastahili kuwa na sauti inayosikika bila matatizo yoyote.

- Anastahili kuwa mwenye ushawishi mkali.
- Ana uwezo wa kushirikisha hadhira yake
- Anatumia miondoko na ishara
- Ana uwezo wa kughani mfululizo.

Zozote 8 x 1

6. Maghani ni utungo wa kishairi ambao hutongolewa kwa kutumia sauti iliyo kati ya uimbaji na uzungumzaji, yaani kalimia. (al 2)

- B.
- (i) Tondozi – Ni utungo wa kutukuza watu, wanyama au vitu vingine.
 - (ii) Sifa – Ni utungo unaosimulia kwa undani matukio ya kishujaa yanayohusiana na mtu anayesifiwa kuanzia mwanzo wa mapambano hadi ushindi unapopatikana.
 - (iii) Tendi – Ni usimulizi mrefu wa kishairi unaotungwa papo kwa papo na huelezea tukio kuu la kihistoria kwenye jamii.
 - (iv) Rara – Utungo wa kishairi wenye ubunifu mkumbwa unaokusudia kusisimua na unatongolewa kwa kuibwa au kughanwa ukiambatanishwa na ala za muziki.

c) Ni tungo za kishairi

husimulia matukio kwa kirefu

Hutungwa papo hapo na kusemwa mbele ya hadhira

Huwa na majisifu

Hutolewa na mtu mmoja au kundi la watu.

Huwa na uigizaji

Hutumia tamathali za usemi

zozote 3 x 2

d) Kuliwaza

kuhamasisha

Kutia moyo

Kusifu

Kukashifu

Kujigamba

Kuburudisha

zozote 4 x 1

7. a) Haya ni maneno ya rafikiye mwakitawa akimwambia mwakitawa kuhusu mama mmoja ambaye amekuwa akiangalia nyumba yao kwa kutumia darubini. (4 x 1)

b) (i) Uuzaji wa binadamu k.m kananda anauziwa dereva wa kongo

(ii) Uzinifu kati ya mwatela na kananda.

(iii) Wizi wa watoto k.m mwakitawa aliibiwa kutoka kwa mamake na Mwatela.

(iv) Ukatili k.m kananda aligongwa kwa jiwe na Mwakitawa.

Zozote 4 x 1

c) (i) Mwakitawa alishikwa na woga mwingi

(ii) Babake mwakitawa alifikiria kulipa majambazi wamwangamize kananda

(iii) Mwakitawa alipiga mamaye kananda kwa jiwe na kumumiza

(iv) Babake Mwakitawa alihuzunika sana baada ya kusikia kananda amepigwa,.

(v) Kulitokea ugomvi baina ya Mwatela na mkewe na akataka mwakitawa kuelezwa kweli kuhusu mamake.

(vi) Kananda alilazwa ili apate matibabu.

(vii) Mwatela pia alilazwa na kupata matibabu.

(viii) Mwatela alitafuta wakili na kumrithisha mali yake kananda.

(ix) Mwakitawa na mamake kananda walikutana na kuungana naye

zozote 8 x 1 = 8